

Een duurzame basis voor bestaanszekerheid van boeren en tuinders

Aan de Ministers:

Van Klimaat en Groene Groei, Mevrouw drs. S.T.M. Hermans

Van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur, Mevrouw F.M. Wiersma

Datum 19 november 2024

kenmerk IENW/BSK-2024/323041

betreft Signalerapport *Een duurzame basis voor bestaanszekerheid van boeren en tuinders*

Geachte mevrouw Hermans, geachte mevrouw Wiersma,

Met genoegen zend ik u het 4e Signalerapport van het Nationaal Klimaat Platform (NKP), *Een duurzame basis voor bestaanszekerheid van boeren en tuinders*. Hierin besteed ik aandacht aan de nationale klimaatopgave voor landbouw en landgebruik en de signalen die daarover mij in de achterliggende periode hebben bereikt.

Het perspectief van agrarische ondernemers in de klimaat- en energietransitie heeft vanaf de start van het NKP eind 2022 onze bijzondere aandacht. In mijn kennismakingsgesprek met de voormalige minister van LNV, de heer Adema, ontstond begin 2023 het idee om aan de vooravond van de onderhandelingen over het beoogde Landbouwakkoord een sessie te organiseren over duurzame verdienmodellen in de landbouw. De transitie zal immers zijn beslag moeten krijgen op het boerenerf. Dat lukt alleen als agrarische ondernemers perspectief hebben op een duurzaam verdienmodel dat spoort met de gewenste beperking van emissies van broeikasgassen en andere maatschappelijke opgaven. Het verslag van deze bijeenkomst, gedeeld met de voormalige minister voor Klimaat en Energie, de heer Adema en de partijen in het Landbouwakkoord, maakt opnieuw tastbaar welke praktische maatregelen agrarische ondernemers nodig hebben om de stap te zetten naar een duurzaam verdienmodel.

De noodzaak van perspectief is universeel en geldt over de volle breedte van de klimaat- en energietransitie. Burgers, ondernemers en hun gemeenschappen hebben altijd handelingsperspectief nodig. Dat geldt vanzelfsprekend ook de landbouwsector. We zien dat de maatschappelijke sfeer rondom de landbouw al geruime tijd wordt overheerst door polarisatie en conflict, aangevuurd door langdurige controverses over de aanpak van stikstofemissies en mestoverschotten. Ondertussen – meestal onder de radar van de publieke opinie - bloeien talrijke initiatieven van ondernemers in de land- en tuinbouw op bijvoorbeeld het gebied van groene technologie, korte ketens, inkoop van duurzame landbouwproducten van eigen bodem, bio-based bouwen, voedselgemeenschappen, en gezonde voeding. Hier liggen kansen voor opschaling met meer maatschappelijke impact. Deze initiatieven ontstaan meer dan eens op basis van samenwerking tussen gangbare partijen en groene koplopers. Het NKP spant zich in om deze verbinding te bevorderen en podium te bieden.

In dit Signalenrapport staan twee vragen centraal: is er zicht op een gedragen toekomstperspectief voor boeren en tuinders, en wat zijn de financiële gevolgen van een overstap naar een duurzaam verdienmodel? Zoals gebruikelijk in de rapportages van het NKP maken we zoveel mogelijk gebruik van voorliggende onderzoeken en adviezen. In dit verband is ook het komend advies over klimaat en landbouw van de Wetenschappelijke Klimaatraad relevant.

Toekomstperspectief

Ten eerste de vraag naar het toekomstperspectief. In discussies over de toekomst van het landbouw- en voedselsysteem in Nederland wordt regelmatig de vraag gesteld naar het perspectief, de stip op de horizon, de doelen op de langere termijn. Waar willen we naar toe? Dat is een terechte vraag: zonder reisbestemming valt niet te bepalen wat in de koffer moet.

Uit het recente onderzoek van prof.dr.ir. Imke de Boer en Kawire Gosselink, MSC¹ blijkt dat daarover veel meer overeenstemming bestaat dan het huidige maatschappelijke klimaat suggereert. Het breed gedragen perspectief waar velen om vragen is er goeddeels al. En zoals de Sociaal-Economische Raad² in een eerder advies al heeft aangegeven, zijn er meerdere paden om dat perspectief concreet invulling te kunnen geven. De vraag is vooral: hoe komen we daar, en wat is daarvoor nodig?

Hier ligt mijn inziens een mooie kans voor het kabinet. Wordt voornoemd perspectief omarmd, en zichtbaar ondersteund in beleid en budget? Daarvoor zijn verschillende aangrijpingspunten. Het kabinet zal binnenkort een besluit nemen over het Klimaatplan 2025-2035, waarvan het concept momenteel voorwerp is van publieke consultatie, waarvan de sector landbouw & landgebruik deel uitmaakt. Daarnaast gebiedt het Hoofdlijnenakkoord dat het kabinet een extra pakket klimaatmaatregelen zal treffen om het wettelijke klimaatdoel in 2030 alsnog binnen bereik te brengen. De jongste Klimaat- en Energieverkenning maakt duidelijk dat extra inspanning hiervoor nodig is, en dat geldt ook de sector landbouw & landgebruik. Ten derde heeft de minister van LNV aangekondigd in 2025 een visie uit te brengen over het voedselsysteem.

Het zou winst zijn als de visionaire overeenstemming die De Boer en Gosselink hebben vastgesteld in deze trajecten voortvarend wordt verzilverd. Dat biedt vervolgens vele aanknopingspunten voor praktische maatregelen die het kabinet kan overwegen om de duurzame transitie in de landbouw verder aan te jagen en daarmee voortgang te boeken op het realiseren van de maatschappelijke opgaves, de sectorale emissiereductiedoelstelling van landbouw & landgebruik inbegrepen.

Bestaanszekerheid

Dat brengt me bij het tweede onderdeel van bijgaand Signalenrapport. Verzilvering van het duurzame perspectief maakt alleen kans als dat tastbaar en concreet wordt in de dagelijkse praktijk van agrarische ondernemers. Mede aangemoedigd door diverse signalen uit die praktijk, sta ik daarom stil bij de vraag in hoeverre verduurzaming bijdraagt aan de bestaanszekerheid van boeren en tuinders. Daartoe heeft het NKP getracht beter zicht te krijgen op de financiële gevolgen voor het inkomen van agrarische ondernemers, in het bijzonder familiebedrijven in de akkerbouw en melkveehouderij, wanneer zij de overstap maken naar een duurzaam verdienmodel. Voor analyse daarvan heeft het NKP samengewerkt met diverse

---

¹ Imke de Boer en Kawire Gosselink, Wat we gemeen hebben. Een analyse van voedselvisies in het veld. September 2024.

² Sociaal Economische Raad (2021) Naar duurzame toekomstperspectieven voor de landbouw. SER-advies 21/06, mei 2021.

agrarische experts die ik grote dank verschuldigd ben voor hun medewerking. De resultaten van deze analyse zijn verwerkt in bijgaand Signalenrapport en integraal gerapporteerd in een apart document.

Deze analyse laat zien dat de bestaanszekerheid van veel kleine en middelgrote landbouwbedrijven momenteel al onder druk staat. Een duurzaam en toekomstbestendig verdienmodel is voor veel boeren en tuinders een belangrijke optie, maar de overstap wordt nogal eens belemmerd door onvoldoende grip op de financiële gevolgen van een overstap. Deze consequenties zijn divers en afhankelijk van het gekozen duurzame verdienmodel. Borging van de bestaanszekerheid voor boeren en tuinders is een cruciale voorwaarde om tot duurzame stappen te komen. De analyse maakt duidelijk dat meerdere spelers in het landbouw en voedselsysteem hier een positieve bijdrage kunnen leveren. Hiertoe doe ik een drietal aanbevelingen.

In de eerste plaats doet het kabinet er met ontwikkeling van een toekomstgericht markt- en prijsbeleid verstandig aan voor verschillende duurzame verdienmodellen met precisie te bepalen hoe bestaanszekerheid bij een overstap kan worden geborgd. Ingeval de route van extensivering wordt gekozen en eco-systeemdiensten worden geleverd, dient hiervoor een dekkende vergoeding door de overheid te worden geleverd. Ketenpartijen, in het bijzonder inkopers en detailhandel, zijn mede aan zet om hogere kosten langdurig te vergoeden en betere informatie over de impact van producten te bieden, zodat ook de consument anders kiest. Mobilisatie van deze partijen, zoals destijds beoogd bij het Landbouwakkoord, is nog steeds onderdeel van de oplossing.

In de tweede plaats zou het winst zijn om, bijvoorbeeld via het Investeringsfonds Duurzame Landbouw, icoonprojecten op te zetten waarin praktische voorbeelden uit de transitiepraktijk voortvarend hun weg vinden naar boeren en tuinders. Naast middelen voor lokale en regionale voorbeeldprojecten past hierin ook financiering voor een maatschappelijke platform dat het podium biedt aan de vele duurzame initiatieven. Dat biedt ook een rijke bron van informatie voor beleidsmakers om vinger aan de pols te houden.

En ten derde is een goede ondersteuning door de overheid van groot belang bij het beëindigen van boerenbedrijven zonder duurzaam toekomstperspectief. Het is nodig om de boeren die willen stoppen maatwerk te bieden, om uitstel en achterstallig onderhoud te voorkomen en om de schadelijke uitstoot terug te dringen. Bovendien heeft een transitie niet alleen gevolgen voor het individuele bedrijf, maar ook voor de regionale economie en de arbeidsmarkt. Er is dus meer nodig dan een brede uitkoopregeling om boerenbedrijven zonder verduurzamingspotentieel een perspectief te bieden dat ook in maatschappelijk, economisch en ecologisch opzicht baten oplevert.

Tenslotte: voorgaande sluit goed aan bij de uitkomsten van de strategische dialoog over de toekomst van het landbouw- en voedselsysteem die op verzoek van EU-commissievoorzitter mevrouw Von der Leyen dit jaar heeft plaatsgevonden en waarvan het rapport op 10 september jl. verscheen. Er is veel verwantschap met het voornoemde onderzoek van De Boer en Gosselink. Voorts zal komend jaar het huidige Gemeenschappelijk Landbouwbeleid worden geëvalueerd en zal de voorbereiding voor de inrichting van het GLB na 2027 verder ter hand worden genomen. Het zou winst zijn om hierbij de bevindingen van De Boer en Gosselink te betrekken en deel te laten uit maken van de Nederlandse inzet in de Europese discussies.

Ik hoop dat bijgaand 4^e Signalenrapport u en het kabinet inspireert om de transitie met kracht en tempo te continueren. Ik zal conform afspraak deze rapportage na twee weken openbaar maken. Ik zie uit naar uw reactie en ben graag beschikbaar voor nader overleg.

Met vriendelijke groet,

Kees Vendrik
Voorzitter Nationaal Klimaat Platform

Een duurzame basis voor bestaanszekerheid van boeren en tuinders

De agrarische sector staat voor forse opgaven op het gebied van broeikasgassen, natuur en milieu, water en bodem. Een effectieve aanpak van deze opgaven is in het belang van een vitale landbouwsector en werkt ook door in andere economische sectoren. In het maatschappelijke debat wordt verduurzaming echter vaak gezien als bedreiging voor de bestaanszekerheid van boeren en tuinders, zeker voor bedrijven waarvan het verdienmodel nu al onder druk staat. In de praktijk zien we echter ook voorbeelden van boeren en tuinders die verduurzaming oppakken als een kans om hun verdienvermogen te versterken en hun bedrijf meer toekomstbestendig te maken.

Het kabinet heeft in het najaar van 2022 het Nationaal Klimaat Platform (NKP) ingesteld om gedurende een periode van 4 jaar als onafhankelijk platform de maatschappelijke betrokkenheid bij het klimaatbeleid te vergroten, met speciale aandacht voor groepen die moeilijker te bereiken zijn. Dit doet het NKP door kansen en knelpunten in de uitvoering van het klimaatbeleid te signaleren, gevraagd en ongevraagd advies uit te brengen aan het kabinet, de minister van Klimaat en Groene Groei in het bijzonder, en de dialoog over het klimaatbeleid in de samenleving aan te jagen. Dat doet het NKP met bijzondere aandacht voor de thematiek rond de rechtvaardige transitie en het betrekken van groepen in de samenleving die minder verbondenheid en betrokkenheid voelen bij de klimaattransitie. De kansen en knelpunten brengt het NKP twee keer per jaar samen in een Signalenrapport.

Met dit 4e Signalenrapport, '*Een duurzame basis voor bestaanszekerheid van boeren en tuinders*', wil het NKP een constructieve bijdrage leveren aan dialoog in beleid en samenleving over de toekomst van ons landbouw- en voedselsysteem. Met als ambitie om in Nederland een duurzaam voedselsysteem te realiseren dat bestaanszekerheid biedt voor boeren en tuinders en nieuwe kansen schept voor een vitale landbouwsector, binnen de opgaven op het gebied van klimaat, natuur, water en bodem. Het NKP heeft sinds de start in 2022 een reeks van activiteiten georganiseerd en is voornemens de dialoog te blijven voeren en de verbinding te leggen tussen iedereen in ons voedsel- en landbouwsysteem. De onderstaande kadertekst geeft daarvan een samenvatting.

Overzicht van initiatieven en activiteiten rond voedsel en landbouw van het NKP

- Inspiratiesessie Boeren met toekomst (februari 2023)
- Webinar Boeren met Toekomst (september 2023)
- Door Food Hub georganiseerde gesprekken in Roggebotstaete met actoren uit de landbouw
- Diverse dialogen georganiseerd over de toekomst en toekomstbestendigheid van ons landbouw- en voedselsysteem, met aandacht voor duurzame verdienmodellen, vitale landbouw, gezond voedsel en een rijke leefomgeving:

---

8 mei	De Balie: Aan de landbouwtafel met Imke de Boer
10 september	De Balie: Aan de landbouwtafel met de architect
13 september	Webinar: Een gezond gesprek over landbouw
22 oktober	De Balie: De boer als apotheker
20 november	Top van Onderop: diverse sessies
11 december	De Balie: Aan de landbouwtafel met boeren, burgers en buitenlui ...
Februari 2025	Dialogosessie in de Holie Hub (Heeswijk Dinter) met boeren en anderen betrokkenen

---

- Gesprekken met circa 90 jongeren uit het mbo en hbo over hun toekomstvisie op landbouw, voeding en gezondheid
  - Dutch Design Week: installatie en validatie van bevindingen Imke de Boer
  - Literatuurstudie van relevante analyses en adviezen
  - Analyse van het verdienvermogen van de twee typen boerenbedrijven die in ons land het meest gangbaar zijn, op basis van recent landbouweconomisch onderzoek en met steun van experts.
-

Dit Signalenrapport bouwt voort op de inzichten van een inspiratiesessie die het NKP op 20 februari 2023 op verzoek van de minister van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij organiseerde. In zeven parallelsessies hebben boeren en tuinders en andere ondernemers laten zien hoe ze bouwen aan een toekomstbestendig verdienmodel.¹ De voorbeelden en ervaringen die tijdens deze inspiratiesessie zijn gedeeld, laten zien dat er op lokale en regionale schaal veel duurzame initiatieven tot ontwikkeling komen. Dat is ook wat diverse adviesraden (waaronder de Sociaal Economische Raad en de Wetenschappelijke Klimaatraad), onderzoekers en maatschappelijke organisaties constateren. Het kan anders, rendabel en meer duurzaam, ook al is dat voorsnog op kleine schaal of met inzet van subsidie.

In de realisatie van zo'n breed gedragen toekomstperspectief spelen boeren en tuinders een sleutelrol. Het is in de eerste plaats hun belang en verantwoordelijkheid om gezonde producten te leveren en de bedrijfsvoering klimaatbestendig te maken en in balans te brengen met natuur en landschap. Maar als leveranciers van ons voedsel en dragers van ons landschap is hun bestaanszekerheid ons aller belang. Daarom is het belangrijk dat consumenten, ketenpartijen en overheden bijdragen aan het realiseren van de voorwaarden waaronder boeren en tuinders deze verantwoordelijkheid kunnen waarmaken. Boeren en tuinders kunnen het niet alleen. Er zijn namelijk nog te veel factoren die verduurzaming belemmeren en die ook op dit moment al de bestaanszekerheid van boeren en tuinders bedreigen.

Om beter zicht te krijgen op de mogelijke bijdrage van verduurzaming aan het verdienvermogen van boeren en tuinders heeft het NKP zich, met steun van experts en op basis van recent landbouweconomisch onderzoek, verdiept in de twee typen boerenbedrijven die in ons land het meest gangbaar zijn: kleine en middelgrote bedrijven in de grondgebonden akkerbouw of melkveehouderij. Dit zijn merendeels familiebedrijven met één of enkele (parttime) werknemers met gemiddeld 115 koeien en 64 hectare grond voor melkveebedrijven en gemiddeld 60 hectare grond voor akkerbouwbedrijven. Veel van deze familiebedrijven hebben het moeilijk en zijn op zoek naar nieuw, duurzaam verdienvermogen. De resultaten van deze analyse van

---

¹ Brief aan minister Adema d.d. 7 maart 2023 met het verslag van de Inspiratiesessie Boeren met toekomst.

huidig en toekomstig verdienvermogen zijn verwerkt in dit Signalenrapport en integraal gerapporteerd in een apart document.²

Bestaanszekerheid van boeren staat onder druk

Sinds 1950 is het aantal land- en tuinbouwbedrijven in ons land gedaald en is de productiviteit per dier en per hectare gestegen. Het aandeel landbouwareaal met intensieve land- en tuinbouw ligt in Nederland (circa 90% van het landbouwareaal in 2019) ver boven het Europese gemiddelde (circa 30% in 2020).³ Een andere belangrijke ontwikkeling is een grote stijging van de grondprijzen in ons land. De afgelopen 10 jaar is de prijs per hectare bouw- en grasland met ongeveer 80% toegenomen, terwijl de algemene inflatie 27% bedroeg. De prijs van Nederlandse landbouwgrond ligt grofweg achtmaal boven het Europees gemiddelde.

In 2023 waren er in totaal 50.600 land- en tuinbouwbedrijven in ons land.⁴ Ongeveer 11% hiervan betreft zeer grote bedrijven. Deze leveren ruim 58% van de in ons land door land- en tuinbouw geproduceerde waarde. Aan de andere kant van het spectrum zien we zeer kleine bedrijven (37% van het aantal bedrijven) die 2% van de geproduceerde waarde leveren. Dit zijn veelal bedrijven van part time boeren, hobby bedrijven of oudere ondernemers die inmiddels in feite zijn gestopt met hun bedrijf, maar nog grond of dieren aanhouden.

Schaalvergroting

Tot 2009 was in de melkveehouderij het aantal in economisch opzicht kleine en middelgrote bedrijven in de meerderheid. Deze kleine en middelgrote bedrijven hebben een kwetsbaar verdienmodel, waarbij de opbrengsten vaak ontoereikend zijn voor een marktconforme beloning van de eigen arbeids- en kapitaalinzet. Voor deze ondernemers waren tot voor kort productiviteitsverhoging en schaalvergroting de belangrijkste manieren om de rentabiliteit te verhogen. Sinds 2009 is het aantal kleine en middelgrote bedrijven dan ook aanzienlijk kleiner dan het aantal grotere bedrijven. In de akkerbouw blijven de in economisch opzicht kleine en middelgrote bedrijven tot op heden veruit in de meerderheid. Maar ook in de akkerbouw is het verdienmodel van kleine en middelgrote bedrijven kwetsbaar en is de rentabiliteit aanzienlijk lager dan bij de grotere bedrijven.

Het merendeel van de Nederlandse land- en tuinbouwbedrijven is een klein of middelgroot familiebedrijf. Door relatief hoge arbeids- en productiekosten en de relatief hoge grondprijs in ons land, kunnen zij niet concurreren op de internationale markt. Op de binnenlandse markt zet de sterke concurrentie op kostprijs tussen supermarktformules druk op de marges die ze met hun producten kunnen realiseren. Bovendien stelt de overheid steeds strengere milieueisen, wat leidt tot hogere productiekosten. Veel boeren en tuinders kunnen de extra kosten niet volledig doorberekenen in de prijs. De partijen die de marktprijs bepalen, waaronder voedselverwerkers, supermarkten en consumenten, zijn nog onvoldoende bereid of

---

² Anne Bastin, Elsbeth Roelofs, Rob Weterings (2024) Bestaanszekerheid van boeren: verdienvermogen nu en in de toekomst. Nationaal Klimaat Platform, december 2024.

³ EU, 2020. EU agriculture in numbers. Performance on the nine specific objectives of the CAP. Brussels.

⁴ <https://www.staatvanlandbouwnatuurevoedsel.nl/kerncijfers/aantal-bedrijven/>

in staat om de extra kosten te dragen.⁵ Deze boeren en tuinders moeten hard werken voor een relatieve lage opbrengst en veel van hen hebben te maken met hoge schulden. Desalniettemin zetten ze alles op alles om hun bedrijf te continueren. Boer zijn is geen baan, maar een manier van leven. Bovendien hebben deze familiebedrijven vaak een hechte verbinding met de locatie van het bedrijf en een lange geschiedenis die de volgende generatie weer voort wil zetten. Eens een boer, altijd een boer. Stoppen is eigenlijk geen optie.

Steeds meer boeren en tuinders (ruim vier op de tien in 2020) verdienen hun inkomen niet alleen met eigen agrarische productie, maar ontwikkelen ook andere bronnen van inkomsten, bijvoorbeeld met natuur- en landschapsbeheer, directe verkoop aan consumenten, agrotourisme of een zorgboerderij. Ook zijn er boeren die nieuwe (non-food) producten ontwikkelen, zoals energielevering uit zon, wind of mest, koolstofopslag in bodem en gewassen en productie van bio-based grondstoffen voor o.m. de bouwsector. In 2021 kwam gemiddeld 3% van de totale opbrengsten van land- en tuinbouwbedrijven uit deze verbredingsactiviteiten. Tal van boeren zijn op zoek naar een nieuw verdienmodel. Zo willen veel boeren en tuinders graag duurzamer gaan werken. Daarbij telt niet in de eerste plaats het inkomen. Deze boeren zijn bereid om lange werkweken te maken voor een (zeer) bescheiden inkomen, als dit nodig is voor de continuïteit van het familiebedrijf.

Urgentie neemt toe

De Klimaat- en Energieverkenning 2024 van een kennisconsortium onder coördinatie van het Planbureau voor de Leefomgeving⁶ laat zien dat de kans dat het lukt om de broeikasgasemissies van de landbouw van de huidige 25,0 megaton CO₂-equivalenten te reduceren tot de in 2030 beoogde 17,9 megaton CO₂-equivalenten minder dan 5 procent is. Op basis van de vastgestelde en voorgenomen beleidsmaatregelen waarvan een effectinschatting kon worden gemaakt, dalen de broeikasgasemissies door de landbouw naar verwachting naar 22,0 megaton CO₂-equivalenten in 2030. Wanneer minder krimp van de (melk)veestapel wordt gerealiseerd dan het vorige kabinet voor ogen had, verwacht het PBL in 2030 een broeikasgasemissie tussen 20,7 en 25,5 megaton CO₂-equivalenten.

Naast de reductie van broeikasgasemissies staat de Nederlandse land- en tuinbouw ook voor andere opgaven. Dat geldt bijvoorbeeld de melkveehouderij waar het mestoverschot moet worden aangepakt. Overmatig mestgebruik heeft negatieve gevolgen voor zowel water- als bodemkwaliteit, wat leidt tot verontreiniging en ecologische schade. Nu de derogatieregeling wordt afgebouwd en de Kader Richtlijn Water lidstaten verplicht om uiterlijk in 2027 schoon en ecologisch gezond oppervlaktewater en grondwater te realiseren, moet Nederland op korte termijn maatregelen nemen. In 2021 bedroeg de ammoniakemissie uit landbouw 107,9 mln. kg. De doelstelling van het vorige kabinet was om dit te verlagen tot 63 mln. kg⁷ ten einde schadelijke effecten voor natuurgebieden en biodiversiteit te beperken. Verder gaat langdurige teelt van dezelfde gewassen in de akkerbouw vaak samen met

---

⁵ W.H.M. Baltussen, M. Kornelis, M.A. van Galen, K. Logatcheva, P.L.M. van Horne, A.B. Smit, S.R.M. Janssens, A. de Smet, N.F. Zelst, V.M. Immink, E.B. Oosterkamp, A. Gerbrandy, W.B. van Bockel, T.M.L. Pham (2014). *Prijsvorming van voedsel, ontwikkeling van prijzen in acht Nederlandse ketens van versproducten*. Wageningen: LEI Wageningen University and Research centre.

⁶ Planbureau voor de Leefomgeving (2024) Klimaat- en Energieverkenning 2024.

⁷ agrimatie.nl/SectorResultaat.aspx?subpubID=2232&sectorID=2243&themaID=2282

intensief gebruik van kunstmest en gewasbeschermingsmiddelen. Dit heeft negatieve gevolgen voor de kwaliteit van bodem en water en voor de biodiversiteit.

De realisatie van een duurzaam voedselsysteem zal bijdragen aan het terugdringen van de schadelijke effecten die de intensieve land- en tuinbouw in ons land heeft voor natuur, milieu en klimaat en de kwaliteit van bodem en water. Dit is ook in het belang van een vitale landbouwsector in ons land. Zo ligt de kwaliteit van bodem en water aan de basis van gezonde voeding en zetten klimaatverandering en verlies van biodiversiteit de opbrengst van de land- en tuinbouw verder onder druk. Door periodes van extreme droogte en neerslag neemt het risico op mislukte oogsten toe. Daarnaast leiden onvoorspelbare weersomstandigheden tot problemen zoals bodemerosie, een toenemend waterverbruik en de noodzaak tot extra gewasbescherming.

In de realisatie van een duurzaam voedselsysteem spelen boeren en tuinders een sleutelrol, maar zijn ook toeleveranciers, voedselverwerkers, de retail, consumenten, financiers en overheden aan zet. Door de verstedelijking en de afname van de agrarische beroepsbevolking is afstand ontstaan tussen boeren en burgers. De laatsten weten weinig meer over de herkomst van hun voedsel. Dit draagt eraan bij dat boeren en tuinders zich niet altijd gewaardeerd voelen voor het voorzien in het dagelijks eten en drinken van mensen. En omgekeerd lijken nog te weinig consumenten zich te realiseren dat hun voedingspatroon gevolgen heeft voor hun eigen gezondheid en voor die van de planeet. In westerse landen bevat steeds meer voedsel te weinig vezels en te weinig essentiële voedingsstoffen, waaronder mineralen. Bij de bewerking van landbouwproducten worden in de keten nog te veel zout, suiker en/of transvetzuren toegevoegd⁸. Dat draagt bij aan de toename van chronische welvaartsziekten zoals obesitas, hart- en vaatziekten en diabetes, vooral bij lagere inkomensgroepen. In Nederland draagt ongezonde voeding naar schatting voor 8,1% bij aan de ziektelast. Dat leidt direct of indirect tot naar schatting 12.900 doden per jaar en 6 miljard euro aan zorguitgaven.⁹ Een gezonder voedingspatroon draagt dus bij aan een lagere ziektelast en beheersing van oplopende zorguitgaven.

De sectorale klimaatopgave voor landbouw en landgebruik is zo onderdeel van een bredere maatschappelijke opgave waarvoor het huidige landbouw- en voedselsysteem momenteel staat. Oplossingen zullen dan ook in samenhang moeten worden gerealiseerd en maken alleen kans als deze aangrijpen bij het perspectief van de agrarische ondernemers. Zij zullen vertrouwen moeten kunnen putten uit een gedragen toekomstperspectief voor het landbouw- en voedselsysteem. Hun zorgen over de eigen bestaanszekerheid, indien zij overstappen naar een duurzaam verdienmodel, zullen moeten worden geadresseerd. We zien hiertoe op beide fronten kansen.

Kansen voor een nieuw verhaal

We zijn toe aan een nieuw verhaal waarin bestaanszekerheid voor boeren en tuinders, gezond en voedsel en een vitale leefomgeving met elkaar samengaan. In plaats van blikvernuwing tot vraagstukken rond stikstof, water en mest vraagt een

---

⁸ Wetenschappelijke Raad voor Integrale Duurzame Landbouw en Voeding, Gezondheid in drievoud. Naar een gezond voedselsysteem voor planeet, consument en boer. September 2021

⁹ RIVM (2021). Impactvolle Determinanten: Ongezonde voeding. Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu, Bilthoven.

constructieve dialoog in politiek en samenleving juist een breed perspectief op de toekomst van ons voedselsysteem. Het debat is bovendien vaak erg gepolariseerd. Je bent voor de biologische landbouw of voor technische innovaties; je bent 'vegan' of vindt dat vlees juist hoort in een gezond en aantrekkelijk voedingspatroon. Door verschillen en tegenstellingen te benadrukken, blijft onzichtbaar welk perspectief we met elkaar delen. Om te komen tot een gemeenschappelijk, nieuw verhaal over ons voedselsysteem is het belangrijk eerst te weten waar we het wél over eens zijn.

In opdracht van Food Hub hebben prof.dr.ir. Imke de Boer en Kawire Gosselink, MSc¹⁰ een vijftiental recente voedselvisies geanalyseerd op overeenkomsten en verschillen. De visies zijn afkomstig van twee toeleverende bedrijven, drie belangenorganisaties van boeren of tuinders en hun verwerkers en toeleveranciers, een financiële organisatie, drie overheidsorganisaties en zes maatschappelijke organisaties.

Uit de analyse blijkt dat visies een groot aantal thema's gemeen hebben die richting geven aan een toekomstig voedselsysteem. Zo benoemen alle visies dat een gezonde bodem de basis is van een gezond voedselsysteem en dat we natuurlijke hulpbronnen moeten waarborgen. De visies erkennen ook dat dit betekent dat we geen of enkel heel bewust gebruik maken van pesticiden en dierlijke mest. Vrijwel alle visies benoemen dat dieren in het toekomstige voedselsysteem grotendeels gevoerd worden met reststromen en gras. De visies die zich uitspreken over het dieet van de mens stellen dat we meer plantaardig zouden moeten gaan eten.

Verschillen van inzicht laten de visies zien als het gaat over de rol van Nederland in de wereldvoedselvoorziening, over het benutten van reststromen voor diervoeding en over de schaal waarop de kringloop van nutriënten gesloten zou moeten worden. Het feit dat het sluiten van kringlopen mogelijk betekent dat je geen voer meer kan importeren van buiten Europa wordt door slechts een enkele visie benoemd.

Dat iedere speler in de keten, en zeker ook de boer, een goede boterham moet kunnen verdienen staat in alle visies als een paal boven water. Ook worden belangrijke thema's als goede arbeidsomstandigheden, een dierwaardige veehouderij, vergoeding van blauwe en groene diensten, hernieuwbare energie, (voedsel)educatie en korte ketens/ketens met meerwaarde regelmatig benoemd.

Een roep om actie

Het NKP heeft de afgelopen maanden gesprekken gevoerd over de toekomst van landbouw, voeding en gezondheid met zo'n 90 jongeren uit het mbo en hbo. Zij vragen zich af hoe boeren en tuinders ooit een eerlijke beloning en dieren een prettig leven kunnen krijgen binnen het huidige systeem. De prijzen in de supermarkt staan in schril contrast met wat boeren en tuinders daadwerkelijk verdienen, en dat leidt onder jongeren tot groeiende frustratie. Ze maken zich zorgen dat boeren hun vak zullen opgeven en de voedselvoorziening in gevaar komt als er niets verandert.

---

¹⁰ Imke de Boer en Kawire Gosselink, Wat we gemeen hebben. Een analyse van voedselvisies in het veld. September 2024.

Voor veel jongeren staat gezondheid op de eerste plaats als het gaat om hun visie over de toekomst van voeding en landbouw. Gezonde voeding moet niet alleen lekker en voedzaam zijn, maar ook betaalbaar en toegankelijk voor iedereen. Ze vinden dat gezond voedsel ondergewaardeerd wordt in onze maatschappij. Jongeren willen meer aandacht voor het belang van vers, onbewerkt voedsel dat rechtstreeks van de boer komt. Ook geloven ze dat voedsel niet alleen een bron van voeding is, maar ook een manier om samen te komen, van smaak te genieten en een gezonde levensstijl te hebben. Ze vinden dat gezond eten de norm zou moeten zijn, met minder afhankelijkheid van sterk bewerkte producten, die vaak goedkoop maar ongezond zijn.

Ondanks hun vaak pessimistische toekomstbeeld is de roep om verandering bij veel jongeren groot. Zij willen dat de overheid de eindeloze discussies stopt en meer doet om de positie van boeren en tuinders te verbeteren en gezonde voeding toegankelijker te maken.

Meerdere paden naar duurzaam verdienvermogen

Op lokale en regionale schaal zien we talrijke initiatieven van ondernemers in de land- en tuinbouw, bijvoorbeeld op het gebied van groene technologie, korte ketens, inkoop van duurzame landbouwproducten van eigen bodem, bio-based bouwen, voedselgemeenschappen, en gezonde voeding. Ook de visies die De Boer en Gosselink hebben vergeleken laten zien dat er niet één beste route voor verduurzaming is. In de praktijk zien we een palet van transitiepaden, afhankelijk van de plaatselijke omstandigheden, de eigen ambities van boer en tuinder en de uitgangssituatie van het bedrijf. Dat is ook het inzicht van de Sociaal Economische Raad. In een verkenning van duurzame toekomstperspectieven voor de landbouw¹¹ benoemt de SER verschillende transitiepaden die boeren en tuinders kunnen volgen bij de verduurzaming van hun bedrijf.

De SER onderscheidt allereerst gespecialiseerde teelt in gesloten of open systemen. Deze bedrijven investeren in de nieuwste technieken om hoogwaardige producten te produceren met minimale input van water, mest, voer en bestrijdingsmiddelen, met hergebruik van reststromen, opwekking van energie, minimale emissies naar water, bodem en lucht en een hoog niveau van dierenwelzijn en diergezondheid. Door de hoge investeringskosten en de benodigde kennis is dit pad met name geschikt voor gespecialiseerde teelt van hoogwaardige producten door grootschalige bedrijven.

Daarnaast signaleert de SER dat veel land- en tuinbouwbedrijven hun (deels) grondgebonden plantaardige en/of dierlijke productie optimaliseren met de best beschikbare duurzame methoden en technieken. Deze bedrijven schakelen niet volledig over naar biologische landbouw, maar treffen duurzaamheidsmaatregelen zodra dat kan of moet. Een veel kleinere groep bedrijven schakelt het bedrijfsproces volledig om naar biologische teelt door het toepassen en verder ontwikkelen van ecologische en regeneratieve landbouwprincipes. Het verdienmodel van de huidige biologische boeren lijkt over het algemeen rendabel te zijn. Voor biologische akkerbouwbedrijven geldt dat ze sinds 2013 structureel een hoger inkomen uit

---

¹¹ Sociaal Economische Raad (2021) Naar duurzame toekomstperspectieven voor de landbouw. SER-advies 21/06, mei 2021.

bedrijf per onbetaalde arbeidsjaareenheid¹² genereren dan gangbare akkerbouwbedrijven. Tussen 2018 en 2020 bleek dat de marktprijzen meestal de meerkosten van biologische productie konden dekken, behalve bij melk. Bij biologische melkveebedrijven is het inkomen uit bedrijf gemiddeld iets lager dan bij gangbare melkveebedrijven, maar de verschillen zijn minimaal.

Verder zijn er land- en tuinbouw bedrijven die zich toeleggen op diensten voor natuur- en landschapsbeheer, waterberging/zuivering of CO₂-opslag. In een onderzoek van Wageningen Economic Research zijn de meerkosten van biodiversiteit bevorderende maatregelen voor melkvee- en akkerbouwbedrijven onderzocht¹³. Voor melkveebedrijven zijn de meerkosten van 18 maatregelen geraamd op € 417 per hectare, gemiddeld over drie typen bedrijven. Maatregelen omvatten onder andere graslandvernieuwing met klaver, waterpeilverhoging, en later maaien. Voor akkerbouwbedrijven bedragen de meerkosten € 324 per hectare op klei en € 185 per hectare op zand voor 14 maatregelen, met maatregelen als bloeiende akkerranden en minder gewasbeschermingsmiddelen. Deze meerkosten zijn aanzienlijk in vergelijking met het gemiddelde bedrijfsinkomen van € 1.000 per hectare voor melkveebedrijven en € 800 per hectare voor akkerbouwbedrijven. Voor vergoeding van ecosysteemdiensten binnen het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid zijn de regeling Agrarisch Natuur en Landschapsbeheer (ANLb) en de in januari 2023 van kracht geworden eco-regeling relevant. Beide regelingen bieden vergoedingen voor beheeractiviteiten die bijdragen aan het behalen van nationale en internationale natuurdoelen. Niet elk agrarisch bedrijf komt in aanmerking voor een vergoeding, dit is afhankelijk van de locatie van het bedrijf. De ANLb heeft een looptijd van zes jaar en dekt in beginsel de meerkosten en/of opbrengstenderving als gevolg van natuurbeheer, maar in de praktijk is de variatie groot¹⁴.

Tenslotte onderscheidt de SER land- en tuinbouwbedrijven die zich ontwikkelen als maatschappelijke onderneming door naast voedsel ook andere maatschappelijke waarden en diensten te produceren, zoals zorg, recreatie of educatie. Onderzoek naar deze verbredingsactiviteiten laat zien dat sommige activiteiten, zoals zorglandbouw, kunnen bijdragen aan een hoger bedrijfsresultaat, hoewel dit vaak ook een hogere arbeidsinzet vereist. Er is echter geen inzicht in de investeringskosten die nodig zijn om deze omschakeling mogelijk te maken.

Met verduurzaming van de bedrijfsvoering volgens deze transitiepaden is veel tijd en geld gemoeid. Wanneer investeringen in machines en installaties nodig zijn, gaan de kosten voor de baten uit en zal moeten blijken of het verdienvermogen voldoende is om deze kosten terug te verdienen. Bij de omschakeling naar een minder intensieve bedrijfsvoering heeft een boer of tuinder een financiële buffer nodig om de verminderde opbrengsten gedurende langere tijd te kunnen dragen. Schattingen van de hoeveelheid geld en tijd die met deze investeringen en omschakeling gemoeid zijn, zijn niet eenduidig en niet altijd beschikbaar. Investeringskosten, onderhoudskosten en baten zijn sterk afhankelijk van het bedrijfsmodel, de locatie van het bedrijf en ondernemerskwaliteiten van de boer.

---

¹² Agrarische ondernemers en hun gezinsleden verrichten vaak nog het merendeel van de arbeid zelf maar krijgen meestal geen salaris. Een arbeidskracht die in een jaar 2.000 uur of meer werkt, wordt geteld als één arbeidsjaareenheid.

¹³ Meerkosten biodiversiteitsmaatregelen voor melkvee- en landbouwbedrijven, Beldman et al. (2019).

¹⁴ Uitwerking bedrijfstypen voor duurzame landbouw: melkveehouderij en akkerbouw (wur.nl)

Er zijn pioniers die aantonen dat deze investeringen in verduurzaming niet alleen terug te verdienen zijn, maar op termijn ook kunnen resulteren in een duurzaam verdienmodel met betere economische resultaten. Onderzoek van Wageningen Economic Research laat zien dat de 25% duurzaamste melkveebedrijven — die hoog scoren op milieu, biodiversiteit en dierenwelzijn — in de periode 2019 - 2021 economisch beter presteerden dan de overige 75%.^{15, 16} Deze bedrijven realiseerden een hoger bedrijfsinkomen door besparing op kosten (krachtvoer, diergezondheid, meststoffen) en een hogere opbrengst, ondanks de lagere melkproductie per koe en per hectare. Wanneer deze bedrijven biologisch produceren ontvangen ze een hogere melkprijs voor hun productie. Echter, de toegang tot deze markt is beperkt, wat dit verdienmodel niet mogelijk maakt voor alle melkveebedrijven. Ook in de akkerbouw is het voor een beperkte groep bedrijven mogelijk om tot een toekomstbestendig verdienmodel te komen door een combinatie van hogere toegevoegde waarde uit producten, vergoeding voor natuurbeheer in combinatie met schaalvergroting en inkomen uit verbreding.

Op dit moment is voor veel boeren en tuinders de omschakeling naar een duurzame bedrijfsvoering nog een avontuur met een onzekere afloop. De volle waarde van de duurzame producten en diensten die deze ondernemers leveren, komt nog niet tot uitdrukking in de marktprijs. Bovendien krijgen boeren en tuinders bij verduurzaming nogal eens te maken met terughoudende financiers, onvolkomen regelgeving en ontoereikende vergoedingen of subsidies. Binnen de huidige marktomstandigheden is daarom niet te verwachten dat deze duurzame verdienmodellen op grote schaal toepasbaar zijn voor een bredere groep boeren.¹⁷

Verduurzaming als basis voor bestaanszekerheid

In het maatschappelijke debat wordt verduurzaming nog te vaak gezien als bedreiging voor de bestaanszekerheid van boeren en tuinders. In de praktijk zien we echter voorbeelden van boeren en tuinders die verduurzaming oppakken als een kans om hun verdienvermogen te versterken en hun bedrijf meer toekomstbestendig te maken. Het kan anders, rendabel en meer duurzaam, ook al is dat vooralsnog op kleine schaal of met inzet van subsidie. Maar boeren en tuinders kunnen het niet alleen. Ook de inzet van o.m. ketenpartners, consumenten, financiers en overheden is nodig. Het NKP constateert een brede bereidheid in de samenleving om samen te werken aan een gedeeld toekomstperspectief, dat richting geeft aan een samenhangende strategie naar een duurzaam voedselsysteem, dat bestaanszekerheid biedt voor boeren en tuinders en kaders stelt aan financiers, toeleveranciers en afnemers. Een aantal elementen van die strategie zijn op basis van het voorafgaande te benoemen.

1. Bouw verder aan een richtinggevend toekomstperspectief

Vele signalen en initiatieven wijzen erop dat de tijd rijp is om het goede gesprek over een gedeeld toekomstperspectief in bredere kring voort te zetten. Tijdens onze publieke bijeenkomsten hebben we gezien dat er een brede bereidheid is om mee te

---

¹⁵ [Agrimatie.nl/ThemaResultaat.aspx?subpubID=2232&themaID=2278&indicatorID=2028](https://www.agrimatie.nl/ThemaResultaat.aspx?subpubID=2232&themaID=2278&indicatorID=2028)

¹⁶ [Verdienmodellen voor extensieve landbouwbedrijven: pijlers, principes en perspectieven \(Schrijver et al., 2022\)](#).

¹⁷ Duurzaam verdienen, analyse verdienvermogen verduurzamingsmodellen landbouw (Berkhout en Galema, 2022).

denken en mee te doen. Als consument, stedeling en dorpeling, ketenpartner en financier, rijk, provincie en gemeente, arts en verzekeraar maken we immers allemaal keuzen die van invloed zijn op de kwaliteit van landbouw en voedsel, milieu en leefomgeving en op de bestaanszekerheid van boeren en tuinders. Om te komen tot een gedragen toekomstperspectief is het belangrijk om de verschillen te verkennen en de overeenkomsten te verdiepen. De analyse van De Boer en Gosselink biedt daarvoor waardevolle uitgangspunten. De al bestaande 'coalition of the willing' kan daartoe worden uitgebreid met mensen uit de gevestigde netwerken en organisaties, waaronder financiers en grote marktpartijen. Enige voorwaarde is dat ze bereid zijn een open gesprek over punten van verschil en overeenkomst te voeren en zich te committeren aan de uitkomsten.

Ook deelname vanuit de overheid is van belang, zodat het gedeelde toekomstperspectief concreet wordt vertaald in een meerjarenbeleidsprogramma dat sturing geeft vanuit de samenhang van beleidsdoelen en voldoende ruimte biedt aan boeren en tuinders om de voor hen passende transitiepaden te volgen. Dit sluit aan bij de behoefte aan een richtinggevend, stabiel kader zoals de Raad voor de leefomgeving en infrastructuur dat beluistert in gesprekken met boeren en tuinders van verschillende achtergrond over hun ideeën over de toekomst.¹⁸ Deze boeren vertelden over hun zoektocht naar duurzame verdienmodellen en over de belemmeringen die ze daarbij ervaren. Onderling niet verenigbare en voortdurend veranderende beleidskaders van overheden (gemeente, provincie, rijk, Europa) bemoeilijken vaak hun bedrijfsvoering.

Op dit moment geeft overheidsbeleid nog onvoldoende richting aan de transitie in het landbouwsysteem. Het toekomstperspectief van het landbouw- en voedselsysteem in Nederland, de stip op de horizon, is onvoldoende helder. Door de visionaire overeenstemming die De Boer en Gosselink hebben vastgesteld verder uit te werken kan een breed gedeeld perspectief ontstaan, dat richting geeft aan de ontwikkeling naar een duurzame landbouw, dat samenhang brengt in beleidsdoelen en -instrumenten, dat houvast biedt aan boeren en investeerders en dat kaders stelt aan hun samenwerking met ketenpartners.

2. Ontwikkel toekomstgericht markt- en prijsbeleid

Hoewel er al veel duurzame initiatieven op lokale en regionale schaal tot ontwikkeling komen, is binnen de huidige marktomstandigheden niet te verwachten dat een brede groep boeren en tuinders de omschakeling naar een duurzame bedrijfsvoering op korte termijn inzet. Daarvoor komen ze teveel belemmeringen tegen en is het marktperspectief nog te onzeker. Het merendeel van de regelingen die de rijksoverheid voor verduurzaming heeft ingesteld is gericht op stimulering van technische innovaties en optimalisaties bij land- en tuinbouwbedrijven die de middelen hebben om daarin te investeren. Technische innovatie is echter geen afdoende antwoord op een onzekere markt. Daarvoor is een toekomstgericht markt- en prijsbeleid nodig, met als uitgangspunt dat de werkelijke kosten en waarden moeten worden verzilverd in de prijs van agrarische producten en diensten.

De overheid is aan zet waar het gaat om vergoeding voor de werkelijke waarde van ecosysteemdiensten. Wij ontvangen signalen dat de vergoeding die boeren en

---

¹⁸ Raad voor leefomgeving en infrastructuur (2021) Boeren met toekomst. Advies aan de minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit.

tuinders ontvangen voor natuur- en landschapsbeheer, verbetering van de bodem- en waterkwaliteit en waterbuffering tekort schiet. Voor een deel van de bedrijven is de looptijd te kort en het bedrag te laag om de aanpassingen in het bedrijf mogelijk te maken en het verlies aan opbrengsten op te vangen.

Ketenpartners zijn aan zet als het gaat om het bieden van een hogere marktprijs bij inkoop van agrarische producten. Dit is nu alleen in marktniches het geval, bijvoorbeeld bij biologische producten. Maar ketenpartners kunnen er via een hogere marktprijs ook aan bijdragen dat de verborgen kosten van agrarische producten worden teruggedrongen. Op dit moment betalen we via belastingen uiteindelijk allemaal samen de rekening, maar omdat dat onzichtbaar blijft ontbreekt ook elke impuls om deze kosten te reduceren. Wanneer ketenpartners onvoldoende in beweging komen, ligt overheidsregulering voor de hand. Dit geldt ook bij andere thema's, zoals de verkoop van ongezonde voeding, schadelijke gewasbescherming, verspilling van grondstoffen, overmatig gebruik van antibiotica en ongezonde prijsconcurrentie. Daar gebiedt de urgentie dat de overheid ingrijpt.

Ook bij de realisatie van duurzame verdienmodellen hebben boeren en tuinders ondersteuning nodig van zakelijke partijen zoals banken, toeleveranciers, voedselwerkers, inkoopcombinaties en supermarkten. Nu liggen de risico's die gepaard gaan met verduurzaming eenzijdig bij boeren en tuinders. Er zijn al enkele voortrekkers die in partnerschap met boeren en tuinders bereid zijn de verduurzamingsopgaven samen aan te gaan. Bij succesvolle voorbeelden zoals Kipster zijn die risico's goed verdeeld over de ketenpartijen. Gegarandeerde afzet voor 5 jaar met een goede prijsafspraken. Die deal maakt het voor een financier dan weer mogelijk om te gaan financieren. Dergelijke vormen van ketensamenwerking zijn op grote schaal nodig.

Overheden en financiers zijn aan zet om boeren en tuinders bij verduurzaming toegang tot (goedkope) financiering te bieden. In het brede palet van stimuleringsregelingen voor verduurzaming zijn er weinig regelingen voor kleine en middelgrote bedrijven zonder eigen investeringskapitaal. Juist deze grote groep kleine en middelgrote familiebedrijven vormt voor veel Nederlanders het gezicht van de landbouwsector. Hun bedrijven geven al generaties lang vorm aan ons landschap. Ondersteuning is nodig om de continuïteit van kleine en middelgrote familiebedrijven in verduurzaming beter te borgen. In dit verband zijn de Europese landbouwsubsidies relevant. De EU besteedt jaarlijks ongeveer 55 miljard euro aan het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid. Op dit moment werkt het systeem hoofdzakelijk op basis van grondgebonden subsidies. Hierbij gaat 80% van de middelen naar de 20% grootste boerderijen in Europa. Gepleit wordt voor een herverdeling die richting geeft aan een duurzame inzet van de middelen voor kleine en middelgrote familiebedrijven.

3. Maak inspirerende voorbeelden goed zichtbaar

Op dit moment is voor veel boeren en tuinders de omschakeling naar duurzame productie een avontuur met een onzekere afloop. Hoewel koplopers laten zien dat het kan, rendabel en meer duurzaam, is dat vooralsnog op kleine schaal of afhankelijk van een tijdelijke subsidie. Met inzet van overheidsfinanciering, bijvoorbeeld via het Investeringsfonds Duurzame Landbouw, kunnen marktpartijen icoonprojecten opzetten die concreet invulling geven aan de eerder genoemde transitiepaden of aan kernthema's binnen het gedeelde toekomstperspectief. Een

voorbeeld is het programma ReGeNL¹⁹ dat tussen nu en 2030 met 1000 Nederlandse boeren overschakelt naar regeneratieve landbouw waarin bodemverbetering en natuurherstel samengaan met een goed verdienmodel voor de boeren.

Om al doende in de praktijk te leren zijn dergelijke, gerichte innovatieprogramma's nodig die niet alleen ondernemers, maar ook het ecosysteem van kennisontwikkeling, overheidsbeleid en financiering van de landbouw een nieuwe, duurzame impuls geven. Naast middelen voor lokale en regionale voorbeeldprojecten past hierin ook financiering voor een maatschappelijke platform voor transitie in de landbouw. Dit platform zou het podium bieden aan de vele duurzame initiatieven om ze zo breder te zichtbaar maken en daarmee anderen te inspireren. Zo'n platform zou ook gericht signalen over kansen en belemmeringen in de transitiepraktijk kunnen vertalen richting beleid.

4. Biedt stoppers perspectief

Anno 2023 vormden zeer kleine bedrijven 37% van het totaal aantal land- en tuinbouwbedrijven in ons land. Dit zijn veelal bedrijven van part time boeren, hobby bedrijven of oudere ondernemers die inmiddels in feite zijn gestopt met hun bedrijf, maar nog grond of dieren aanhouden. Vooral binnen die laatste categorie zal in de komende jaren een deel van de ondernemers de bedrijfsvoering stoppen. Vaak gaat het om familiebedrijven die zich al generaties op dezelfde plek bevinden en onderdeel uit maken van het landschap en de gemeenschap. Verkoop van grond betekent voor hen veel meer dan gewoon verhuizen. Het betekent ook het beëindigen van een bedrijf dat al generaties van ouder op kind wordt doorgegeven. Daarnaast is leven als boer voor velen een levensstijl, wat het besluit om te stoppen extra complex maakt. Deze factoren leiden ertoe dat sommige boeren het beëindigen van hun bedrijf uitstellen, maar ook niet meer investeren in verduurzaming of onderhoud.

Met de beoogde brede uitkoopregeling wil de overheid deze boeren in financiële zin een steun in de rug bieden en tevens ruimte te creëren voor andere boeren om hun bedrijf uit te breiden, te verduurzamen en te extensiveren. Ook vallen fosfaat- en stikstofrechten vrij die de overheid in het kader van klimaat- en milieubeleid van de markt kan halen. Dat laatste is niet het geval als grote marktpartijen kleine en middelgrote boerenbedrijven opkopen om de continuïteit van hun eigen bedrijfsvoering veilig te stellen. Voorbeelden daarvan zien we de laatste tijd meermaals in de media.

Een goede ondersteuning door de overheid bij het beëindigen van boerenbedrijven zonder duurzaam toekomstperspectief is om meerdere redenen van belang. Allereerst om boeren die willen stoppen maatwerk te bieden, afhankelijk van de plaatselijke omstandigheden, de eigen ambities van de boer en de situatie van het bedrijf. Ten tweede om te voorkomen dat uitstel leidt tot achterstallig onderhoud en achteruitgang in de kwaliteit van het landelijk gebied, wat uiteindelijk ook een voedingsbodem biedt voor georganiseerde criminaliteit. Ten derde om de kansen te benutten die bedrijfsbeëindiging biedt voor het terugdringen van de schadelijke effecten van intensieve land- en tuinbouw voor natuur, milieu en klimaat en de kwaliteit van bodem en water. En tenslotte omdat ook in andere sectoren duidelijk is dat elke transitie gevolgen heeft die verder gaan dan het individuele bedrijf, maar

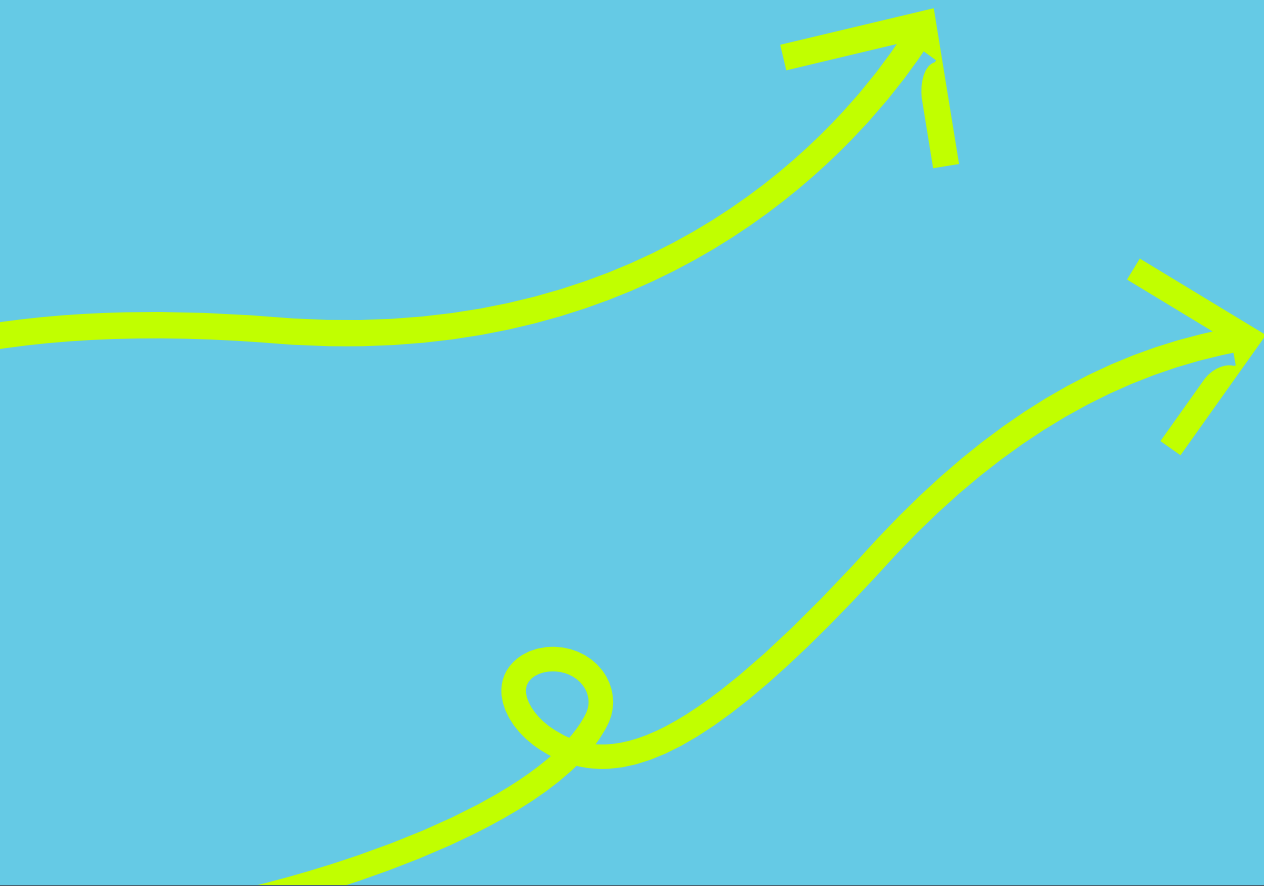
---

¹⁹ Ontwikkeling toekomstbestendige landbouw | ReGeNL

doorwerken in de regionale economie en de arbeidsmarkt. Er is dus meer nodig dan een brede uitkoopregeling om boerenbedrijven zonder verduurzamingspotentieel een perspectief te bieden dat ook in maatschappelijk, economisch en ecologisch opzicht baten oplevert.

Tot slot

De agrarische sector staat voor forse opgaven op het gebied van broeikasgassen, natuur en milieu, water en bodem. Een effectieve aanpak van deze opgaven is in het belang van een vitale landbouwsector en werkt ook door in andere economische sectoren. Daarnaast gebiedt het Hoofdlijnenakkoord dat het kabinet een extra pakket klimaatmaatregelen zal treffen om het wettelijke klimaatdoel in 2030 alsnog binnen bereik te brengen. De Klimaat- en Energieverkenning 2024 laat immers zien dat de kans dat dit met het huidige beleidspakket lukt minder dan 5 procent is. Ook heeft de minister van LNV aangekondigd in 2025 een visie uit te brengen over het voedselsysteem. Met de signalen en aanbevelingen in dit Signalenrapport wil het NKP een constructieve bijdrage leveren aan dialoog in beleid en samenleving over de toekomst van ons landbouw- en voedselsysteem. Met als ambitie om in Nederland een duurzaam voedselsysteem te realiseren dat bestaanszekerheid biedt voor boeren en tuinders en nieuwe kansen schept voor een vitale landbouwsector, binnen de opgaven op het gebied van klimaat, natuur, water en bodem.

Nationaal Klimaat Platform

Daalsesingel 1
3511SV Utrecht
nkp.nl

@PlatformKlimaat

nationaalklimaatplatform

**Nationaal
Klimaat
Platform**